

Cemil Meriç'te "İhya" ve "Kendi"

Kemal ŞAMLIOĞLU¹

Özet

Kendisini, "hayatını Türk irfanına adayan münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi" olarak tanımlayan Cemil Meriç; yaşadığı toplumun vicdanı, uyanık şuuru olmayı ve yol gösterici kimliğini her zaman muhafaza etmeyi başarmış ender münevverlerimizden biridir. Bu yönüyle Tanzimat'tan beri Avrupalaşma sürecinde, kendi insanı ve tarihine sırtını dönen ve dramatik bir alinasyonun kurucu ögesine dönüşen ülke aydınına "kendiliğini bilme" ve kendi olarak kalma imkânını sunan nadir aydınlardan biridir. O, hayatının bütün dönemlerinde yazdıkları, konuştukları ve ortaya koyduklarının yanı sıra eylem ve söylemleriyle de batılılaşmış, halktan kopuk ülke aydınına karşı kendi toprağının sunduğu cevherden gücünü alarak müsteşriklere karşı en büyük müdafaasını yapar. Meriç'i bu şekilde tanımlamamıza imkân veren başlıca husus, düşüncelerini belli bir ideoloji ve demagojinin uzağında, ihtiraslarına kapılmadan sunmasıdır. Meriç'in düşünce dünyasını ve Batı tesirindeki Türk aydını karşısındaki münzevi durumunu incelemeye çalıştığımız bu makalemize, onun eserleri ve söyleşileri kaynak teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cemil Meriç, Tanzimat, Batı.

"Revival" and "Self" in Cemil Meriç

Abstract

Cemil Meriç, who defines himself as "an ascetic and modest intellectual worker who devotes his life to Turkish wisdom"; He is one of our rare intellectuals, who has managed to be the conscience, alert consciousness of the society in which he lives and always maintains his guiding identity. With this aspect, since Tanzimat, it is one of the rare intellectuals in the process of Europeanization, which has turned its back on its own people and history and has become the founding element of a dramatic alienation, and offers the opportunity to "know spontaneously" and stay on its own. In addition to what he wrote, talked and revealed in all periods of his life, he took his power from the ore offered by his own land to the intellectual, who was westernized with his actions and discourses, and made his greatest defense against the Undersecretaries. The main point that allows us to define Meriç in this way is that he presents his thoughts, far from a certain ideology and demagogy, without losing his passions. His works and interviews are the source of this article, in which we try to examine the world of thought of Meriç and his ascetic status against the Turkish intellectual in the West.

Keywords: Cemil Meriç, Tanzimat, West.

¹ Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ksamliloglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4765-5592

GİRİŞ

*“Düşünenin görevi: insanından kopan,
tarihini unutan ve yolunu şaşırان aydınları
irşada çalışmak, kızmadan, usanmadan irşat.”*

Cemil Meriç

Arayışların adamı Cemil Meriç, medeniyet tasavvuru ve tahayyülü çeşitlilik gösteren, yeni imkânları düşünce yolculuğunda barındıran zihnin adı olur. Hayat macerasının başlarında şehir ve sosyal çevre onun Fransız kültürü etkisi altında yetişmesine sebebiyet verir. İçinden kopmak istediği bu durum, hayatının her safhasında etkisini gösterir. 1968’e kadar düşünce dünyasında Batı tesirli bir edebiyat, Meriç’in olgunlaşma safhasındaki fikirlerinin ilk basamağını teşkil eder: *“68’lere kadar insanlığın düşünce tarihini tavaf eden bir şakırttim. Düşünmüyordum, başkalarının ne düşündüğünü öğrenmeye çalışıyordum. Uzun süren bir çıraklık.”* (Meriç, 1997, s. 51). Buna mukabil Cemil Meriç için bir kimlik inşasından bahsedilecek olursa o yeryüzü münevveridir tanımlaması en uygun olanıdır. Meriç, Batı tesiri altında yetişmiş olsa da yüzünü Doğu’ya döner ve en az Batı kadar Doğu’yu da tanıma arayışı içerisinde bulunur. Özellikle Hint edebiyatına yönelişi, dönemin entelektüelleri tarafından eleştirilir. Dünya edebiyatı yazma düşüncesinden *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* eseriyle dünya düşünce tarihine evrilen yazar, 1960’lı yıllardaki özgün düşünsel yanıyla yalnız kalır.

Cemil Meriç’in Doğu ile Batı medeniyeti ve kültürünü özgün bir okuma üzerinden kavramaya çalıştığı muhakkaktır. Meriç, *“ışık doğudan gelir”* düşüncesiyle Batı’nın tertip ve tezyininin doğulu müktesebat ile mümkün olduğunu savunur. Batı aydınlarının Meriç’e saygı duymalarının en büyük sebebi, Meriç’in *“Doğu irfanı”*’nı Batı’ya taşıması olur. Bu durum Cemil Meriç’in Edward Said’in oryantizm kavramsallaştırmasıyla ayrıştığı en temel noktadır. Meriç’in oryantizmi *“emperyalizmin keşif kolu”* olarak nitelendirmesi onu, Said’in tanımlamaya çalıştığı oryantizm düşüncesine yaklaştırır da Meriç, topyekûn bir öteleme ve karalama çabasına girişmez. Dolayısıyla Meriç’in oryantizm ve oryantistler üzerindeki düşüncesini iki taraflı ele almak doğru olacaktır. Bu sebeple Meriç, iki cepheyi anlamak bir diğerini iyi anlamaktan geçer fikrini savunur. Fakat 1960’lı yılların aydın anlayışı medeniyeti batılı olmak ile eş tutar. Tanzimat’tan itibaren aşama aşama önce hayranlık, ardından büyük bir huşuyla Batı karşısında amansız bir aşağılık kompleksine tutulmuş, gözleri kamaştığı için bilgi ışığını Batı’da arayan, kendi topraklarına yabancı ve yaşam mekânı olarak Avrupa’yı önceleyen bir kısım sözde aydınlar bu dönemde Meriç’in hışmına uğrar. *“Türkiye’yi yaşanmaz bulanlar, Türkiye’yi yaşanmazlaştıranlardır. Yani aydınlar, karaborsacılar. Bir kelimeyle tesadüfün başlarına bir ikbal tacı veya imtiyaz miğferi gibi oturttuğu şuursuz ve mesuliyetsiz herifler.”* (Meriç, 2014, s. 209). Bu bağlamda Cemil Meriç, aydın kavramı üzerinde yoğunlaşırken Julien Benda’nın ve Edward Said’in işaret ettiği aydın fikrini referans almış gibidir. Çünkü anlatılarını ideolojinin siyasal güdümü etkisi ile kuran aydınlar, ihtiraslarının gölgesi altında nesnellikten uzak, belli bir ideoloji grubunu memnun etme amacıyla salt çıkar ve popüleriteye hizmet ile düşüncelerini sunarlar (Benda, 2017, s. 37). Aydınların içinde bulunduğu bu durumu Benda, *“ihanel”* kavramıyla açıklarken Said; siyasî oluşum ya da

ideoloji fark etmez, nereye ve hangi tarafa yakın olursa olsun aydının aslı görevinin doğruluktan şaşmamak olduğunu vurgular (Said, 2015, s. 12).

Cemil Meriç'in aydın kavramını tartışırken Benda ve Said ile aynı noktada buluşmasını, kendi gerçeklerini dönemin hakikat arayışı içerisinde aydın sınıfına haykırış olarak görmek mümkündür: "Gerçek entelektüel, önce ülkesinin haklarını, düşman bir dünyaya haykırmakla görevlidir. Yani rüşeymi bir mahiyet taşıyan, şu ya da bu sınıfın ideolog ya da demagog'u olmamak, ülkesinin bütünü, bütün ülkelere karşı müdafaa etmek. Şüphesiz ki böyle bir tasavvur şairane bir ütopyadır. İnsan kucagında yaşadığı toplumdan sıyrılamaz, sıyrılırsa okunmaz ve anlaşılmaz." (Meriç, 2004, s. 58). Fakat Meriç, Türk aydınının bu görüş ve hissiyattan uzak olduğunu düşünür. Özellikle Tanzimat ile başlayan Avrupaileşme sürecinde aydının kendi kültürü, tarihi ve geleneğiyle arasındaki mesafe açılır. Bu durumu Cemil Meriç, Türk-İslâm tarihinin dönüm noktasıyla karşılaştırarak ikiye ayırır: "Osmanlı'da sınıf-ı ulema tekrarlayıcıdır. Kur'an'ın, hadislerin ve daha önceki imam ve müçtehitlerin tekrarlayıcısı. Tanzimattan sonraki aydınlar da tekrarlayıcıdır, Avrupalı yazarların tekrarlayıcısı. Birinciler buna mecburdular. Karşılarında mutlak hakikat vardı. Yani birikmiş bir irfanı yaymaları söz konusuydu. İkinciler de yabancı bir kültürle karşı karşıyaydılar. Bu kültürü açıklamaları, tenkit etmeleri güçtü. Yabancı bir dünyada, bilmedikleri şartlar içinde gelişen bir kültürdü bu." (Meriç, 2007, s. 23-24). Dolayısıyla Tanzimat'tan beri Türk aydınının içine düştüğü en büyük sorun, kendisini var eden bütün unsurlardan sıyrılarak bilmediği ve tanımadığı bir dünyanın yörüngesine girmesidir. Aydın toplumsal ve kültürel varoluş biçimiyle bağlarının kopmasına yeterli bir sebep teşkil edecek bu durum, ilerleyen süreçte halkından ve geçmişinden bihaber bir zümrenin oluşumuna işaret eder.

Türk aydını kendi mukaddes birikiminin farkında değildir ve hazırcılık hastalığına duçar olur. Meriç bu tespitini şu cümleleriyle yapar: "Tanzimat'tan beri hazır elbiseye meraklıyız, hazır elbiseye ve hazır medeniyete..." (Meriç, 1997, s. 52). Cemil Meriç bu düşünce sistematığı ile döneminde yeni bir imkân olmasına rağmen, batılı zihniyet ve medeniyet algısı Meriç'i yalnız ve aykırı bir zemine iter. Türk aydınının fikir serüveni ile Cemil Meriç'in kişisel serüveni örtüşmez. Türk aydınına ilişkin Meriç şu değerlendirmede bulunur: "Türk aydını Tanzimat'tan beri sığınacak ada arayan bir garip sürgün." (Meriç, 1997, s. 144). Buna karşın Meriç, Doğu ve Batı üzerine çalışmalarını daha sonraki dönemlerde derinleştirir ve *Bu Ülke, Umrandan Uygarlığa, Mağaradakiler, Kırk Ambar, Işık Doğudan Gelir* gibi eserleriyle okuyucuların dikkatini çeker ve onlarla buluşur. Belirli bir ideolojiyi hayat felsefesinin merkezine konumlandıran münevver, her kesim tarafından okunur ve etki uyandırır. Yerli olana yönelen Meriç, Mevlana'nın pergel metaforunda bahsettiği gibi pergelin iğneli ayağı ile kendi değerlerinde sabit kalıp diğer ayağı ile yetmiş iki milleti dolaşır.

Cemil Meriç, farklı dönemlerde yönelimleri değişse de insanın siyasal, toplumsal ve kültürel sorunlarına çözüm yolları bulmaktan vazgeçmez. Bir medeniyet araştırmacısı olarak Meriç, çok boyutlu değerlendirmelerinde toptan kabulü veya reddi bir yöntem olarak doğru bulmaz. Toplumların medeniyet değerlerini olumlu ve olumsuz yönleriyle vermeyi bilir. Bu bağlamda; *Umrandan Uygarlığa* ve *Kültürden İrfana* eserleri yazarın medeniyet perspektifini ortaya koyar.

Medeniyetin kültür ile olan ilişkisinin incelendiği *Umrandan Uygarlığa* adlı eserinde Meriç, medeniyet kavramının hem toplumumuzdaki hem de Batı dünyasındaki köklerini araştırır. Batılıların “civilisation” dediği bu kavramın muhtevasının tarih sürecinde toplumlara göre değişkenlik gösterdiğini ifade eden Meriç, milletlerin üstünlük iddialarını da eleştirir. “Avrupa “civilisation”un bir inhisar metaı olmadığını müsteşriklerden öğrenir. Her insan topluluğunun kendine göre bir medeniyeti vardır, az veya çok zengin, az veya çok eski bir medeniyet. Milletlerin üstünlük iddiası zavallı bir vehim, bir kendini beğenmişlik.” (Meriç, 1998, s. 82). Meriç, bütün milletlerin bir medeniyetinin olduğunu ve kavramın Batı’nın tekeline bulunmadığını öne sürer. O, Batı medeniyeti karşısında Doğu medeniyetini öncelikli referans olarak görür. Derin bir muhafazakâr olarak da görülebilecek Meriç, doğulu ve yerli duruş sergilerken geleneğin yeniden inşası ve ihyası noktasında fevkalade geniş bir ufka sahip olduğunu da ortaya koyar. Tanzimat’tan bu yana yaşanmakta olan batılı tasalluttan sıyrılan Meriç, Müslüman-Türk sentezini savunurken kendi medeniyet değerlerini görmeyenlerin bu hususta konuşmalarından da rahatsız olur. “Kendi milletinin kültürünü (hars), medeniyetini, ma’rifetini inkâr veya istihkar eden, milliyetinden sakıt olur. Onun adına konuşmak hakkını kaybeder.” (Meriç, 1998, s. 63). Meriç, medeniyetinin imkânlarının farkında olarak onu yüceltir: “Bence Devlet-i Aliyye’nin kuruluşundan Tanzimat’a kadar geçen her asır muhteşem ve göğüs kabartıcıdır. Bir hitap ve kelime medeniyeti değil, bir insan ve aksiyon medeniyeti yaratmışız.” (Tekin, 2003, s. 42). Bu düşünce ile birlikte Cemil Meriç’in genel yönelim alanı Doğu olmakla birlikte, Doğu’nun gizemli yönünün, irfanının gün ışığına çıkartılması da önem arz eder. Bu amaçla kültür ve geleneğin izinden gidip medeniyetin bütünlüğünü kavrama ve nihayetinde “kendimizi bilme”, “kendiliğimizi keşfetme” arayışında bulunmak gerekir. Bu yönüyle Meriç; “Muhafazakâr söylemde... ona formasyonunu veren Batılı kültürden ‘arınıp’ Müslüman-Türk ‘özüne’ rücu etmiş, ‘geri kazanılmış’ bir aydın olması sıfatıyla...” (Bora, 2010, s. 72) önce arayışların adamı, sonra aslına dönmüş olması mahiyetiyle kendi gerçekliğini bulan bir şahsiyettir.

Cemil Meriç, Doğu’nun derinlikli müktesebatına mukabil Batı’nın kültürel yüzeyselliğinin farkındadır. Meriç, Batı emperyalizminin kültürleri etki altına alarak değiştirdiğini, kendine benzediğini ve özgünlüğünü toplumunun kültürel belleği ile ayrıştırdığını savunur. Cemil Meriç’in Said’den çok önce oryantalizmi “emperyalizmin keşif kolu” şeklinde tanımlaması, Doğu’nun Batı tarafından sömürgeleştirilmesine en açık tenkidtir. Bu yönüyle Meriç, oryantalizm çözümlemesi düşünülürken Said ile ortak bir zeminde buluşur. Sözelimi Aytaç Yıldız’ın Meriç ve Said üzerine yazdığı makalesinde durum şöyle ifade edilir: “Cemil Meriç’te bu bağlamda en gözle görünür olan... oryantalizmi emperyalizmin (ve kapitalizmin) keşif kolu olarak tanımlamış olmasıdır (...) Özellikle ‘keşif kolu’ ibaresi, Doğu’ya seyahat eden ya da resmî görevli olarak gönderilen Avrupalıların aslında ne yaptıklarına ilişkin Said’in uzun örneklerle sunduğu tez düşünülürken gerçekten de dikkate değerdir.” (Yıldız, 2010, s. 117). Kültürler arası geçişkenliği önemseyen diğer kültürleri reddetmeyen istifade edilebilecek hususların millileştirilmesi gerektiğini savunan Meriç, hiçbir düşüncenin düşman olmadığını, toplumun kendi değerleri üzerinden tefekkür ile farklı fikirlerden de istifade edebileceğini düşünür. “Evet Batıyı taklit bizi tam bir başarısızlığa götürdü. Ama yine de, bu medeniyetten geniş ölçüde faydalanmak zorundayız. Ne var ki, bunun yolu ahmakça bir taklit değildir. Başka kavimlerin tecrübelerinden ders almalıyız.

Yabancı bir medeniyetten faydalanmak, onu kendi medeniyetimize uydurmak ve yakınlaştırmakla olur. Avrupa medeniyetini şarkılaştırmalıyız. Böyle bir arzu, araştırma ve muhakeme kabiliyetimizi geliştirir, öğrenme gayretimizi kamçılar. Bu sayede hem kendi medeniyetimizi, hem Batı'ninkini daha yakından tanımış oluruz." (Meriç, 1998, s. 63-64). Bu bağlamda Cemil Meriç, "bir devrin şuuru" olarak sağı da solu da, ileriye de geriyi de, Doğu'yu da Batı'yı da bütünüyle kucaklayan bir aydın olma vasfını taşır. Münevver, Türk aydınının Tanzimat'tan beri kadim köklerinden büyük bir kopuş içerisinde olduğunu vurgular. Toplumunu Batı'ya aitlemeyi vazgeçilmez bir amaç edinen aydın sınıf; kendi toplumunu bu kopuşa dâhil etmekle kalmaz aynı zamanda kendi tarihini, kültürünü ve şuurunu da ötekileştirir. Bu karşılıklı yıkıma çalışan Cemil Meriç, "araf"taki kişiliğiyle birleştirici bir rol üstlenmeyi bir görev bilir.

Meriç, Batı dünyasının medeniyet değerlerinin anlaşılması için iyi bir tetkikin şart olduğunu savunur. Bu tetkik sonrası kendi medeniyet değerlerimize dönmenin doğru olacağını düşünür. Fakat aydınımızın bunu yapmak yerine toptan reddiyeci tutumu ve kendi birikimlerinin farkına varamamış oluşunu Meriç acınacak bir durum olarak görür: "Öyle ki bu süreçte toplum kendini tanımlarken dahi Batı bakış açısının ürettiği değer ve yargılardan hareket etmiştir. Bu bakımdan Meriç'in temel izleği, Batılılaşmanın yol açtığı, toplumda çöküntü ve yozlaşma yaratan 'manevi buhran'dır. Söz konusu buhran, toplumun geleneksel değerlerinden vazgeçilmesi ve bunların yerine Batı'ya ait unsurların ikame edilmeye çalışılmasından kaynaklanmıştır." (Beriş, 2010, s. 83). Meriç, kendi hazinesinin farkında olmayan Türk aydınının, batılı kültüre teslim olacağını ve onu mutlak hakikat çizgisine çıkaracağını öne sürer. Böylece hak ettiği değeri bulamayan kültürel birikimimiz, batılı değerlere atfedilen güçlü hayranlık ve taklitçiliğe kurban edilir. Meriç, kimliğinden uzaklaşan aydının Batı'ya teslim olduğu değerlendirmesinde bulunur. "Bizim entelijansiyamız Batı'nın yeniçerisidir. Yeniçeri müthiş buluş. Türk, Avrupa'nın çocuğu ile Avrupa'yı vurdu. Ama önce onu hidayete erdirdi. Şimdi Avrupa bizim entelijansiyamızla bizi vuruyor." (Tekin, 2003, s. 59). Kültürel derinliğini Batı karşısında gizleyen Doğu da bu müktesebatını unutarak sonunda batılı bir zihin üzerinden kendini tanımlama gayreti içerisinde olur. Cumhuriyet dönemi özelinde yaşanan bozulmaya çözüm olarak İbn-i Haldun'u işaret eden Meriç, İbn-i Haldun'a batılıların ve Türk aydınının bakışını ve olumsuz eleştirisini haksız bulur. Meriç, dönemin aydınlarının İbn-i Haldun'u anlamamakta ısrarcı olduğunu düşünür (Şentürk, 2008, s. 1042). Bunun muhtemel sebebi, Batı'da bile İbn-i Haldun sosyal bilimlerin pek çok alanının kurucusu olarak gösterildiği halde Türk aydınının onu anlamama çabası bir tarafıyla pozitivistimin çağın ruhuna nüfuzundan kaynaklı bir inkâr, öteki tarafıyla da geleneğe sırt çevirmekten kaynaklı bir basiretsizlik olabilir.

Batı'ya değil körlüğün kaynağı batılılaşma fikrine karşı olan Meriç, Batı'yı kendi antitezi olarak görür. Türk aydınının batılılaşma sürecinde "gibi'leştiğini" düşünen sanatkâra göre, ithal malı mefhumlar muhabbetle benimsenirken bizi biz yapan öğeler de ötelenir. Avrupaîleşme, bir anlamda onun gibi düşünme, toplumunun Batı'nın az gelişmiş bir örneği olduğunu kabullenme ve kendini ona "göre" tanımlama anlamına gelir. Bunun karşısına Meriç, Avrupaîleşmenin panzehri olarak gördüğü dini yani İslâm'ı koyar: "Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Avrupalılaşma, Modernleşme vb... türünden teşebbüslerin tümü, işte bu yüzden bir ast insanlaşma süreci, bunlara karşı oluşan din (bizde İslâm) vel/veya yüce-geçmiş

temelli her türlü tepki de, isterse yobazlık kertesine ulaşsın, aslında en basitinden ve de en meşrusundan bir nefis müdafaasıdır.” (Cangızbay, 2003, s. 534). Batı'nın teknikte gelişmişliğini kabul eden münevver; Doğu'nun çöküşü diye bir durumun olmadığını, Avrupa'nın uyanışının söz konusu olduğunu düşünür. Meriç, Doğu medeniyetinin sorununu idrak ve ışığa kavuşamama olarak görür. Meriç “umran”ı şöyle ifade eder: “...geniş mânâsıyla medeniyet, yani: bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimâî ve dinî düzen, adetler ve inaçlar.” (Meriç, 1998, s. 147). Medeniyet bir istikamette gelişmez ve insanlığın ortak hazinesini zenginleştirir. Medeniyetler bütün unsurlarıyla karşılıklı benzeşemez ve üç yoldan aktarılabilir: Kolonileşme yoluyla, aşılıyarak, faydalanma yoluyla (Meriç, 1998, s. 109). Meriç, kültürler arasındaki etkileşimin kaçınılmaz olduğunu belirtirken bu etkileşimin verimliliği için toplumun kültürel belleğinin referans noktalarının bilinmesinin önemine vurgu yapar.

İrfan ve kültür ayrımı Meriç'te üzerinde durulması gereken önemli başlıklardan biridir. Doğu'ya ait olan irfan; ilim, hikmet, edep ve birleştirici özelliklere sahip iken kültür; batılı bir kavram olup tek boyutlu materyalist ve Batı'nın günahlarını örten bir elbisedir. “Kısaca kültür, kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupa'dır.” (Meriç, 1986, s. 4). Meriç'teki bu ayrım medeniyet telakkisini bütün yönleriyle ortaya koyar. Batı'ya karşı irfanı öne çıkartan Meriç, İslamiyet'i ve Osmanlı'yı da merkeze alarak inancımızın/amentümüzün bizi millet yaptığını savunur. Ezeli ve mutlak olanı irfan ile, nispi olanı kültür ile tavsif eden Meriç bir taraftan da kâinatın sırlarına vakıf olma şuurunu ortaya koyar: “Hayatımızın ritmi, neredeyse mânâsı değişti. Bakir faaliyet sahalarına yönelmekteyiz. Ezeli ve mutlak'ın yerini nisbî ve seyyal aldı. Bugünün insanı, tarihin bize tanıttığı insan değil artık. İnsanlık binlerce yıl zarfında değiştiğinden çok, son yüzyılda değişti. Modern çağ, insan ve insan kaderi, insanın dünyadaki yeri, menşei ve amaçları konusunda yeni bir tecessüsün doğumuna şahit oldu. ...Yeni kültür anlayışı: Dahası da var. Değişen yalnız kültürün muhtevası değil, kültür mefhumu da değişti. Kültürle medeniyeti birbirinden ayırmaya kalktık.” (Meriç, 2017, s. 128).

Türk düşünce tarihinde ayağı yere sağlam basan bir münevver olan Meriç'te Doğu-Batı çatışması onun düşüncesinin ana omurgasını oluşturur. Meriç'te oryantalizm önemli eleştiri konusu olur. “Emperyalizmden çok canı yanan Filistinli edebiyat hocası için Oryantalizm bir felaketler kumkumasıdır.” (Meriç, 1986, s. 33). Meriç, Doğu'ya en önemli kritikleri yönelten Said üzerinden oryantalizmin gerçek yüzünü ortaya koymaya çalışır. Meriç, Said'in eleştirileriyle kendi düşüncelerini örtüştürerek onun fikirlerini bazı hususlar hariç itiraz etmeksizin kabul eder. Meriç, Batı'nın bize hakikatimizi yanlış bir şekilde gösteren ayna hüviyetinde olduğu görüşündedir. Biz ise hakikatin farkında olmadan kendimizi görüntüye göre dizayn çabası içerisinde bulan bir toplumuz. Meriç, oryantalizmi Batı'nın birçok problemleri yanından sadece biri olarak görür. Batı'nın tarih bilincini de tartışmaya açan Meriç, antropoloji üzerinden Doğu'nun mahkûm edilmek istendiğini ifade eder. “Oryantalizm içinde mahpus kalan, bir getto'ya kapanan ve çok defa bundan hoşlanan nice oryantalist var hâlâ. Başka kültürlerle uğraşan Avrupalı bilginler amelî ve geçici bir takım zorunluluklarla karşılaştıkları için Oryantalizm mefhumunu uydurmuşlar.” (Meriç, 1986, s. 32). Batı, bütün insanların eşitliğinden, aynı babanın çocukları olduğundan bahsederken aslında kendi dışındakileri ilkel kabul eder. Batı'yı ilerlemeci gören, Doğu'yu ise geride kalmış kabul eden bu zihin, insanlığın en mükemmel temsilcisinin Batı olduğunu öne

sürer. Bu zihniyete göre mutlak kurtuluş Batı'nın yolundan yürüyüp ona benzemek olmalıdır. *"Oryantalizm, bu uygarlığın kültürel ve ideolojik açıdan değişik bir anlatım şeklidir, değişik bir kelime hazinesi, bir eğitim ve öğreti; kurumlar beraberliği, hayaller ve düşünceler toplamı, doktrinler ve hatta sömürge yönetimi için gerekli bürokrat kadrolar ve yerli yönetim elemanlarıdır Oryantalizm."* (Meriç, 1986, s. 33). Meriç'in bu düşüncesi Said'in kavramsallaştırıp çözümlemeye çalıştığı oryantalizm ile aynı paralellik içerisindedir. Said'in Foucault'nun "bilgi-iktidar" kuramından hareketle yorumladığı oryantalizm, Batı'nın Doğu üzerinde tek taraflı konuşması sonucu ürettiği doğulu söylemle alakalıdır. Nitekim Said, oryantalizmin çözümlemesinde söz konusu durumu şöyle ifade eder: *"Şarkiyatçılık, Şark'la –Şark hakkında sapmalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğeleyerek, oraya yerleştirerek, onu yöneterek- uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark'a egemen olmakta, Şark'ı yeniden yapılandırmaktadır. Şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı biçimi olarak incelenebilir, çözümlenebilir."* (Said, 2013, s. 13). Dolayısıyla Meriç ile Said'i aynı noktada buluşturan sebep, müsteşriklerin hangi amaç ve niyete hizmet ettikleri ile ilgilidir. Bu bağlamda denilebilir ki Batı'nın manipüle etme, denetim altına alma ve monologlaştırma çabasına karşılık bu iki mütefekkir Doğu'nun müdafaasının en önde gelen şahsiyetleridir.

Cemil Meriç'e göre; kendi medeniyet değerlerinin farkında olmayan toplumların başkalarının hazırlamış olduğu yanlış tarihe teslim olması kaçınılmazdır ve bu vahim bir durumdur. Kendini tanımayan Doğu toplumu da Batı toplumu karşısında bir bilinç geliştiremez. Ve Batı her vakit bizi; *"Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslâm. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın!"* (Meriç, 1998, s. 9). olarak görecektir. Meriç, Batı'nın bu tanımlamasının hiçbir zaman değişmediği ve değişmeyeceği fikrindedir. Meriç, Osmanlı'dan bu yana içerisinde bulunduğumuz taklitten öteye geçmeyen batılılaşma süreci ile büyük bir yıkım yaşadığımız kanaatine sahiptir. *"Batılılaşmanın batmak olduğunu idrak ettiğimiz zaman iş isten geçmişti. Bir medeniyet, başka bir medeniyetten ancak malzeme alır. Bu malzeme bütün insanlığın ortak malıdır. Her müessese her iklimde gelişmez. Hangi müesseselerin hangi iklimlerde gelişeceği, ancak uzun bir tefekkür ve sabırlı bir tetkik ile anlaşılır. Kendi tarihimizi, kendi içtimai bünyemizi bilmeden, tarihine yabancı olduğumuz, temellerine eğilmediğimiz, tezatlarından habersiz bulunduğumuz bir dünyanın siyasi müesseselerini aynen benimsemek hataların hatası idi."* (Meriç, 1986, s. 479).

Meriç, Ahmet Midhat'ı "Kırk Haramilerin Mağarası" olarak nitelediği Batı düşüncesinin içine girmiş ve Batı'daki malzemeyi bize aktarmış bir medeniyet taşıyıcısı olarak görür. Meriç'e göre Ahmet Midhat'ın bütün aceleciliğine, sabırsızlığına rağmen Batı'dan aktardığı malzeme; içtimai bünyemizi tahrip etmez, tahkim eder, intelijensyanın tarihten ve halktan koptuğu bir dönemde Ahmet Midhat davayı sonuna kadar müdafa eder, Batı'nın taşıyıcısı olduğu hâlde doğulu kalabilen tek müstağrip olur (Meriç, 1986, s. 281). Meriç, medeniyet telakkisinde ve tahayyülünde Ahmet Midhat'ı çok özel bir yere yerleştirir. *"Ahmet Mithat Efendi, nesillerin tecessüsünü dünya düşüncesine kanatlandıran bir yol göstericidir... Ahmet Mithat fakülte değil, üniversite. Ben onun çocuğuyum..."* (Meriç, 1997, s. 32). Meriç, Ahmet Midhat'ı bir üniversite olarak görür ve onun kararlılığını imanı ile taçlandırır. *"Ahmet Mithat, saldırıan küfür karşısında şahlanan imandır, şahlanan ve hücumla geçen. Avrupa kırk haramilerin mağarası, Ahmet Mithat hazineyi ülkesine taşıyan dev."* (Meriç,

1997, s. 33). Ahmet Midhat, Batı'ya hayret eden sonra hayran olan daha sonra da ona teslim olan diğer aydınlar gibi değildir; Batı'nın saldırıları karşısında daima bir iman sahibi ve Batı'nın hazinelerini ülkesine taşıyan devdir. Meriç'e göre Beşir Fuad, Türk düşüncesinde ilk teslimiyet ve kendini inkâr, Ahmet Midhat da son direniştir. Meriç'e göre; Beşir Fuad ve aynı zamanda Ali Nazım, Baha Tevfik gibi isimler "Frenkleşmiş aydın"lardır. Oysa Ahmet Midhat Avrupalılaştıran, taklit eden ve Frenkleşen aydınların zıddına daima doğulu kalmayı başarır. Meriç için ayırım noktası da burasıdır. Yani Batı karşısında alınan tavır Meriç'e göre takdire şayandır ve batılılaşmadan/Frenkleşmeden de Batı'yı anlamak ve aktarmak mümkündür. Çünkü gerekli ve önemli olan Batı'yı taklit etmek ve batılılaşmak değil, Batı'yı Batı yapan değerleri anlamak ve bünyeye uygun olanları topluma aktarmaktır.

SONUÇ

Cemil Meriç'in düşünsel duruşunda çok boyutlu tesirler belirgin bir şekilde ortaya konabilir. Dostoyevski, Balzac, Emile Zola, Victor Hugo, Voltaire, Rousseau, Hegel gibi batılı düşünürlerin yanında İbn-i Haldun gibi isimler de Meriç'in düşünce dünyasının oluşumunda kendine ait yerini alır. Kızı Ümit Meriç babasına ilişkin olarak, "ne sadece Avrupalı, ne sadece Asyalı demenin mümkün olmadığını, dolayısıyla onun bir Avrasyalı" (Meriç, 1988, s. 209) olduğu değerlendirmesinde bulunur. Meriç'i 1960'lı yıllarda Batı'yı düşüncelerinin merkezinde tutmuş, 1960-1964 yılları arasında Hint'e yönelmiş, 1964 sonrası ise Osmanlı'yı düşünce dünyasının merkezine taşımış biri olarak görmek mümkündür. Meriç'in Batı'ya karşı tutumunun zaman içerisinde değişim ve gelişim gösterdiği düşünülebilir. Buna mukabil batılılaşmaya dair düşünce dünyasındaki dönüşümü, özellikle Hint edebiyatı ile meşguliyetinden sonra kendi referans çizgileri üzerinden bir okuma olarak görülebilir. Tarihi üzerinde batılılaşmaya eğilen Meriç, Tanzimat'tan bu yana batılılaşma süreçlerinin samimiyetten uzak bir aldatmaca olarak yürütüldüğünü savunur. Bu aldatma sürecinde II. Abdülhamit'i özel bir yere konumlandırarak onu bu aldatmacaya Osmanlı'nın otuz üç senelik direnişi olarak değerlendirir. Osmanlı batılılaşmasına olumsuz değerlendirmelerde bulunan Meriç'in eleştirilerini cumhuriyet ve sonrasında daha da güçlendirdiği görülür. Cumhuriyet sonrasında gelenekten ve köklerimizden kopuşu hızlandırdığına işaret eden Meriç, Türk toplumunun temelini din olduğunu ve cumhuriyetle birlikte bu omurgaya şiddetli bir darbenin indirildiğini düşünür.

Meriç, batılılaşma bağlamında Müslüman bir toplumun batılı bir toplum dairesine dâhil olmasının mümkün olamayacağını savunur. İki medeniyet dairesinin belirli düşmanlıklar üzerinden yürüdüğünü düşünen Meriç, Türkiye İslâm kimliğini terk etmiş olsa bile Batı'nın Türkiye'yi kendi içine kabul etmesinin mümkün olamayacağını iddia eder. Tanzimat'tan bu yana batılılaşma sürecini yanlış ve taklit süreci olarak değerlendiren Meriç'e göre İslam toplumları da Batı'yı tam olarak tanıyabilmiş değillerdir. Meriç, batılılaşmaya karşı çıkarken buna mukabil Osmanlı dönemini her yönüyle yüceltir. Ona göre Osmanlı toplumu mutlu bir toplum olmakla birlikte içerisinde önemli cevherleri barındıran organik bir yapıya sahiptir.

Batılılaşmayı bir medeniyet değişimi olarak gören Meriç, kültür konusu üzerinde de hassasiyetle durur. Temelde Doğu ve Batı medeniyeti olarak bir tasnif yapan Meriç iki

medeniyetin farklılıklarını vurgular. Osmanlı döneminde batılılaşma süreci işletilirken Batı da Doğu toplumlarına doğru bir yayılım içerisindedir. Osmanlı devlet idaresinin Hristiyan Batı'nın toplumsal gelişim süreçleri hakkında bilgisi olmadığını ifade eden Meriç, teknik gelişmelerin büyüleyiciliğine kapılan devlet ricalinin kültür aktarımı tehlikesini okuyamadığını savunur. Meriç "kültür" kavramının karşısına "irfan" kavramını koyar. Tevarüs ve temellükü bir tarafa bırakarak bağlamından koparılan sayısız batılı değeri herhangi bir ayıklayıcı süzgeçten geçirmeksizin Türk toplumuna tepeden inmece bir yaklaşımla aktaran cumhuriyetin var ettiği kültürün "irfan"ı ortadan kaldırdığını savunan Meriç, bu kültürü batılı derinliği olmayan bir kimlik olarak görür ve bunu dengeleyecek olanın gelenek ile dine ait birikimlerin varlığından istifade etmek olduğunu, "irfan"dan yararlanmaksızın bir medeniyet inşasından bahsedilemeyeceğini ifade eder. Dolayısıyla Tanzimat'tan beri kendi olarak kalamayan çoğu Türk aydınının medeniyet kompleksini yenen tek adam Meriç, yaşayan irfanın Batı-dışı özgün yorumunu yapıp yolunu arayan bir mütefekkir olarak kalmayı başarır.

KAYNAKÇA

- Benda, J. (2017). *Aydınların İhaneti*. (Çev. Cem Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Beriş, H. E. (2010). *Bir "Huzursuz Adam"*, Cemil Meriç. (Ed. Murat Yılmaz). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bora, T. (2010). *Cemil Meriç: "Düşman Dünya" ve Kelimeler*, Cemil Meriç. (Ed. Murat Yılmaz). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Cangızbay, K. (2003). *Cemil Meriç Üzerine, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Meriç, C. (1997). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1998). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2014). *Jurnal*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2017). *Kırk Ambar*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Ü. (1988). Bir Avrasya Düşünürü: Cemil Meriç. *Doğu Batı Dergisi*. *Doğu Ne? Batı Ne? Özel Sayısı*. S. 2.
- Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık*. (Çev. Berna Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.
- Said, E. (2015). *Entelektüel*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şentürk, R. (2008). *"Cemil Meriç" Türkiye'de Sosyoloji: İsimler-Eserler*. (Der. M. Çağatay Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Tekin, M. (2003). *Cemil Meriç İle Söyleşiler*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Yıldız, A. (2010). *Cemil Meriç ve Edward Said: Oryantalizm Üzerine*, Cemil Meriç. (Ed. Murat Yılmaz), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.